

OPERATIVNI SISTEMI

Slajdovi su kreirani na osnovu knjige "Operativni sistemi, principi unutrašnje organizacije i dizajna, 7. izdanje", William Stallings, CET, Beograd, 2013.

Konkurentnost – međusobna isključivost i sinhronizacija

Međusobno nezavisne niti

izvor: www.youtube.com

Međusobno zavisne niti – deljenje resursa

izvor: www.youtube.com

Međusobno zavisne niti – sinhronizacija

izvor: www.youtube.com

Upravljanje procesima

- OS može pri upravljanju procesima da omogući
 - Multiprogramiranje
 - više procesa unutar jednoprocesorskog sistema
 - Multiprocesiranje
 - više procesa unutar multiprocesora
 - Distribuiranu obradu
 - više procesa na više distribuiranih računara
- Konkurentnost
 - važan aspekt pri svakom upravljanju višestrukim procesima
 - pitanja međusobne interakcije i zavisnosti procesa

Gde se javlja konkurentnost?

- Svugde gde se vrši preplitanje različitih procesa
 - kompletan scenario i vremenski trenutak preplitanja je u pravilu nepredvidiv
- Višestruke aplikacije
 - kod multiprogramiranih sistema različiti procesi pristupaju istim resursima
- Strukturirane korisničke aplikacije
 - jedna aplikacija može da sadrži više konkurentnih procesa/niti
- Operativni sistem
 - funkcije OS su implementirane kao više procesa/niti

Problemi koje konkurentnost donosi

- Deljenje globalnih resursa
 - Štetno preplitanje
 - Dva procesa vrše upis/čitanje nad istom globalnom promenljivom
 - Neodređen redosled izvršavanja i rezultata operacija
- Komplikovanija dodela resursa
 - Resurs može biti dodeljen procesu koji ga ne koristi
 - Procesi mogu biti međusobno blokirani zbog čekanja na resurse
- Detekcija grešaka
 - Teže je utvrditi zašto se program neočekivano ponaša
 - Rezultati nisu deterministički i teže je reprodukovati neočekivano ponašanje

Kako se problemi rešavaju

- Međusobna isključivost
 - mogućnost procesa da obavi akciju bez negativnog uticaja drugih procesa
- Sinhronizacija
 - usklađivanje ponašanja procesa sa aktivnošću drugih procesa

Primer štetnog preplitanja

```
1. int x;  
2. void echo() {  
3.     cin >>  
x;  
4.     int y =  
x;  
5.     cout <<  
y;  
6. }
```

- Dva procesa pozivaju metodu
- x je deljeni resurs
- Neispravan rad ako se desi preplitanje nakon naredbe u liniji 3
- Problem se može rešiti ako se odredi da samo jedan proces u datom trenutku može izvršavati kod metode

Data race vs determinizam

- *Data race*
 - Rezultat programa zavisi od scenarija preplitanja i redosleda izvršavanja instrukcija između procesa
 - Ponovna izvršavanja istog koda ne daju isti rezultat
- Determinističko ponašanje
 - Rad procesa mora biti nezavisan od brzine izvršavanja relativne u odnosu na brzinu ostalih tekućih procesa

Data race - primer

- Primeri/Konkurentnost/Sum

Uzajamno delovanje procesa

- Procesi nisu svesni drugih procesa
 - Nezavisni procesi koji nisu predviđeni da rade zajedno
 - Ipak, pristupaju istim resursima
 - Nadmetanje za resurse
- Procesi su svesni drugih procesa
 - Procesi projektovani da zajednički obave posao
 - Eksplicitna sinhronizacija aktivnosti

Nadmetanje procesa za resurse

- Uzajamna isključivost procesa

- Više procesa treba da koristi isti resurs
- Za ispravan rad potrebno je da u jednom trenutku samo jedan proces pristupa resursu
- Ovakav resurs nazivamo kritični resurs

izvor: www.youtube.com

Nadmetanje procesa za resurse

□ Kritična sekcija

- Deo programa u kojem se pristupa kritičnom resursu
- Za ispravan rad, kod u kritičnoj sekciji procesi moraju da izvršavaju sekvencijalno (jedan po jedan)
- U jednom trenutku samo jedan proces sme da bude u kritičnoj sekciji

izvor: www.youtube.com

Ulazak u kritičnu sekciju

- Ako je jedan proces ušao u kritičnu sekciju
 - šta se dešava sa drugim procesima koji pokušavaju da uđu?

Prva varijanta – *busy waiting*

- Proces koji ne može da uđe u kritičnu sekciju ostaje aktivan neprekidno proveravajući da li može da uđe
- Proces nastavlja da troši procesorsko vreme i kada nema uslova da radi

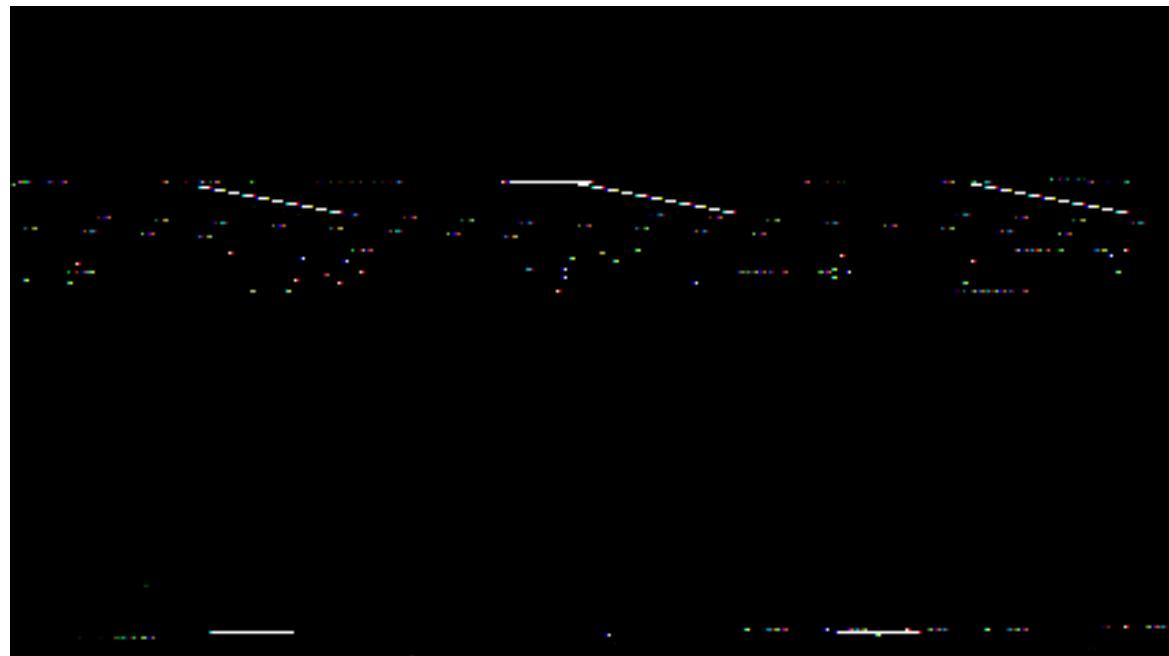

Prva varijanta – *busy waiting*

```
int x;
bool is_lock_free = true;
void echo() {
    while (!is_lock_free) {
    }
    is_lock_free = false;
    cin >> x;
    int y = x;
    is_lock_free = true;
    cout << y;
}
```

Druga varijanta – blokiranje procesa

- Proces koji ne može da uđe u kritičnu sekciju odlazi u stanje blokiran
- Sistem ga obaveštava kada može da uđe u kritičnu sekciju

Druga varijanta – blokiranje procesa

```
int x;
```

```
mutex m;
```

```
void echo() {
```

```
    m.lock();
```

```
    cin >> x;
```

```
    int y = x;
```

```
    m.unlock();
```

```
    cout << y;
```

```
}
```

Propusnica za kritičnu sekciju

- Uzimanje propusnice
- Proces proverava da li je propusnica slobodna
- Ako jeste nastavlja
- Ako nije odlazi u stanje blokiran

- Vraćanje propusnice
- Jedan od procesa koji čekaju na propusnicu prelazi u stanje spreman

Propusnica

- Lock
 - Svaki proces pre ulaska u kritičnu sekciju zatraži zaključavanje nekog **deljenog** objekta
 - Proces koji prvi zatraži zaključavanje, uspeva da zaključa objekat i ulazi u kritičnu sekciju
 - Ovo zaključavanje je implementirano uz oslonac na hardversku podršku za uzajamnu isključivost
 - Svaki naredni proces ne uspeva da zaključa objekat i prelazi u stanje blokiran
 - Proces pri izlasku iz kritične sekcije otključava objekat
 - Jedan od procesa koji čekaju, uspeva da zaključa objekat i ulazi u kritičnu sekciju
 - Da bi ovo radilo, svi procesi moraju da zaključavaju **isti** objekat (ne sme svaki proces raditi sa svojom lokalnom kopijom)

Kako se implementira zauzimanje propusnice?

- Pri uzimanju propusnice potrebno je
 - Proveriti da li je propusnica slobodna
 - Ako jeste, zauzeti propusnicu
 - Ako nije, postaviti proces u stanje blokiran

```
1. if (is_lock_free)  
2.     is_lock_free = false;
```

- Šta ako se nakon linije 1 desi preplitanje?
- Dva procesa mogu da utvrde da je propusnica slobodna i da oba uđu u kritičnu sekciju
- Zato se zauzimanje propusnice ne implementira na ovaj način, već se oslanja na hardversku podršku za uzajamnu isključivost

Hardverska podrška za uzajamnu isključivost

- Onemogućavanje prekida
 - Proces se izvršava do prekida
 - Ako onemogućimo prekide pri zauzimanju propusnice, ne može doći do preplitanja
 - Neefikasno
 - procesor ograničen da prepliće programe
 - Ne radi na multiprocesorskoj arhitekturi
 - procesi se izvršavaju na različitim procesorima
 - onemogućavanje prekida na jednom procesoru ne sprečava drugi proces da pristupi resursu

Hardverska podrška za uzajamnu isključivost

- Specijalne mašinske instrukcije
 - Hardver obezbeđuje instrukcije koje obavljaju više operacija atomski (nedeljivo)
 - Ove instrukcije se mogu iskoristiti za zauzimanje propusnice
 - Proces u jednom nedeljivom koraku proverava
 - da li može da zauzme propusnicu i
 - ako može, postavlja indikator da je zauzeo

Hardverska podrška za uzajamnu isključivost

□ Instrukcija Compare&Swap

- Opis instrukcije u jeziku visokog nivoa

```
int compare_and_swap(int* word, int testval, int newval)
{
    int oldval = *word;
    if (oldval == testval)
        *word = newval;
    return oldval;
}
```

- Instrukcija nedeljivo izvršava skup operacija
- Proverava se trenutna vrednost
- Postavlja se nova vrednost ako trenutna vrednost ispunjava uslov

Hardverska podrška za uzajamnu isključivost

- Upotreba instrukcije Compare&Swap za obezbeđenje međusobne isključivosti
- Zaključava se objekat pri ulasku u kritičnu sekciju

□ Ilustracija povešenje u iziskujućem nivou

```
if (compare_and_swap(locked_flag, 0, 1) == 0) {  
    // proces nastavlja rad  
} else {  
    // proces ide na cekanje  
}
```

Hardverska podrška za uzajamnu isključivost

□ Instrukcija Exchange

- Opis instrukcije u jeziku višeg nivoa

```
void exchange(int* register, int* memory) {  
    int temp = *memory;  
    *memory = *register;  
    *register = temp;  
}
```

Hardverska podrška za uzajamnu isključivost

- Upotreba instrukcije Exchange za obezbeđenje međusobne isključivosti
- Zaključava se objekat pri ulasku u kritičnu sekciju
- Ilustracija ponašanja u jeziku višeg nivoa

```
bool locked = false; //globalna
```

```
bool keyi = true; //lokalna za svaki proces
exchange(keyi, locked);
if (keyi == true) {
    //proces ide na cekanje
}
```

Kritična sekcija u C++11 standardu

- Kreiranje kritične sekcije vrši se objektima klase mutex
- Objekat klase mutex je taj deljeni objekat kojeg procesi zaključavaju
- Metode klase mutex
 - lock()
 - zaključava mutex objekat ako je otključan
 - u suprotnom proces odlazi u čekanje
 - unlock()
 - otključava mutex objekat
 - try_lock()
 - pokušava da zaključa mutex
 - ako ne uspe vraća false, proces ne odlazi u čekanje

Primer korišćenja klase mutex

- Primeri/Konkurentnost/MutexSum

Kritična sekcija u C++11 standardu

- Pri korišćenju klase mutex postoji opasnost da propusnica ostane zaključana
- Klasa unique_lock
 - Koristi se umesto mutex klase
 - Upravlja zaključavanjem mutexa
 - U konstruktoru se kao parametar prosleđuje mutex koji je potrebno zaključati
 - U destruktoru vrši automatsko otključavanje mutexa
- Korišćenjem objekta klase unique_lock propusnica se oslobađa automatski kada objekat prestane da postoji

Primer – unique_lock

- 05-Konkurrentnost/UniqueLockSum

Kopiranje mutex objekta

- Objekat klase mutex nije moguće kopirati po vrednosti
- Razlog je da se ne bi desilo da niti zaključavaju različite kopije propusnice
- Realizovano je eksplisitnom naredbom kompjajleru da ne generiše konstruktor kopije u klasi mutex

```
class mutex {  
    . . .  
    mutex(const mutex&) = delete;  
    . . .  
}
```

Nadmetanje procesa za resurse

□ Uzajamno blokiranje (*Deadlock*)

- Svi procesi međusobno čekaju da drugi procesi oslobole resurse koji im trebaju

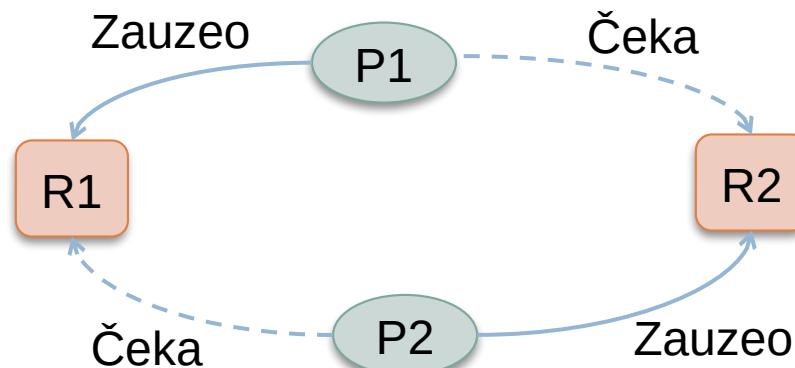

izvor: www.youtube.com

Nadmetanje procesa za resurse

□ Uzajamno blokiranje (*Deadlock*)

- Procesi P1 i P2 koriste resurse R1 i R2
- I P1 i P2 trebaju oba resursa da bi završili posao
- Scenario
 - P1 zauzme R1
 - P2 zauzme R2
 - Oba procesa čekaju da onaj drugi proces oslobodi resurs

Nadmetanje procesa za resurse

□ *Livelock*

- Situacija u kojoj dva ili više procesa nisu blokirani, ali menjaju stanja tako da se međusobno onemogućavaju da napreduju
- Nijedan proces nije blokiran
- Nijedan proces ne napreduje u vršenju korisnog rada

Nadmetanje procesa za resurse

□ Gladovanje

- Situacija u kojoj proces, iako je spreman, nikad ne dobija procesor od rasporedioca

Nadmetanje procesa za resurse

□ Gladovanje

- Procesi P1, P2 i P3 pristupaju resursu R u kritičnoj sekciji
- Na početku su sva tri procesa u redu spremnih procesa
- U kritičnu sekciju ulazi P1
- Nakon izlaska P1 iz kritične sekcije, iz reda spremnih procesa bira se P3
- Nakon izlaska P3 iz kritične sekcije, iz reda spremnih procesa bira se P1 i tako u krug
- P2 nikad ne dobija procesor, iako je spreman

Zahtevi za međusobnu isključivost

- Mora se sprovesti ako u jednom trenutku samo jedan proces sme da koristi resurs
- Ne sme se desiti uzajamno blokiranje ili gladovanje
 - Proces ne sme beskonačno dugo da čeka na ulazak u kritičnu sekciju
- U kritičnu sekciju se ulazi bez odlaganja ukoliko nijedan drugi proces nije u sekciji
- Ne mogu se praviti pretpostavke o relativnim brzinama procesa
- Proces mora izaći iz kritične sekcije u konačnom vremenu

Sinhronizacija

- Uvođenje kritične sekcije može da obezbedi sekvencijalan pristup resursima
- Za sinhronizaciju rada procesa putem signalizacije koriste se mehanizmi za sinhronizaciju
- Primeri/Konkurentnost/BaferNesinhronizovano

Sinhronizacija

- Koncepti višeg nivoa za sinhronizaciju
 - Semafori
 - Uslovne promenljive
 - Monitori

Semafori

- Dizajnirao ih Edsger Dijkstra (1960-ih) kao deo OS
- Semafor je deljeni brojač (celobrojna vrednost)
- `semWait()` ili `P()` ili `down()`
 - Umanji brojač za 1
 - Sačekaj da brojač bude veći ili jednak nuli
- `semSignal()` ili `V()` ili `up()`
 - Povećaj brojač za 1
- Obe operacije su atomične

Opis operacija semafora

```
class Semaphore {  
private:  
    int count;  
    queue q; //red cekanja  
  
public:  
    Semaphore(int initCounter): count(initCounter) {}  
    void semWait();  
    void semSignal();  
};
```

Opis operacija semafora

```
void Semaphore::semWait() {  
    count--;  
    if (count < 0) {  
        //dodaj proces u red cekanja q  
        //prebaci proces u stanje blokiran  
    }  
}  
  
void Semaphore::semSignal() {  
    count++;  
    if (count <= 0) {  
        //izbac i proces iz reda cekanja q  
        //prebaci proces u stanje spremam  
    }  
}
```

Brojač semafora

- Vrednost brojača označava
 - Ako je **count ≥ 0**
 - broj procesa koji mogu izvršiti operaciju a da ne budu blokirani
 - Ako je **count ≤ 0**
 - broj blokiranih procesa koji čekaju u redu

Varijante semafora

- Prema tipu brojača
 - Brojački semafor ili opšti semafor
 - Opisana varijanta u kojoj brojač može dobiti proizvoljnu celobrojnu vrednost
 - Binarni semafor
 - Specijalna varijanta semafora u kojoj brojač može imati vrednosti 0 ili 1
 - Praktično se ponaša kao muteks

Varijante semafora

□ Prema načinu raspoređivanja

- Jak semafor
 - proces koji je prvi otišao u čekanje, prvi biva signaliziran i postaje spreman
 - procesi na čekanju se uvezuju u FIFO red
 - garantuju da nema gladovanja procesa
- Slab semafor
 - nije određeno koji od blokiranih procesa će postati spreman

Primer upotrebe semafora

- Primeri/Konkurentnost/BaferSemafor

Semafori problemi

- Algoritmi često zahtevaju upotrebu više semafora
- Pozivi semSignal i semWait nisu upareni
- Potrebno je pratiti sve semSignal i semWait pozive
- Neispravan rad ako redosled ovih operacija nije odgovarajući
- Teško je pronaći takve greške u programu
- Semafori se koriste istovremeno za obezbeđivanje međusobne isključivosti i sinhronizacije, što bi trebalo biti različito tretirano

Uslovne promenljive

- Uslovna promenljiva predstavlja uslov
 - Na koji nit može da čeka da se ispuni
 - Za koji nit može da obavesti druge niti da je ispunjen
- Veoma koristan mehanizam za sinhronizaciju putem signalizacije između niti
- Operacije
 - wait
 - nit se blokira dok se uslov ne ispuni
 - signal
 - obaveštenje **jednoj** niti, koja čeka na uslov, da je uslov ispunjen
 - broadcast
 - Obaveštenje **svim** nitima, koje čekaju na uslov, da je uslov ispunjen

Uslovne promenljive u C++11 standardu

- Predstavljene klasom `condition_variable`
- Metode se moraju pozivati unutar kritične sekcije zaštićene `unique_lock` objektom

condition_variable metode

- `wait(unique_lock<mutex> l)`
 - Nit se blokira dok neka druga nit nad ovim condition_variable objektom ne pozove `notify()` ili `notify_all()`
 - Otključava propusnicu pre blokiranja
 - Čeka na propusnicu da bi izašla iz `wait`
 - Nakon izlaska iz `wait`, mora se ponovo proveriti uslov jer je uslov možda promenjen dok je nit dobila propusnicu
 - Zato `wait` uvek ide unutar `while` petlje!
 - Lažno buđenje (*spurious wakeup*)
 - Nit može izaći iz čekanja čak i ako nije notificirana!

Condition variable metode

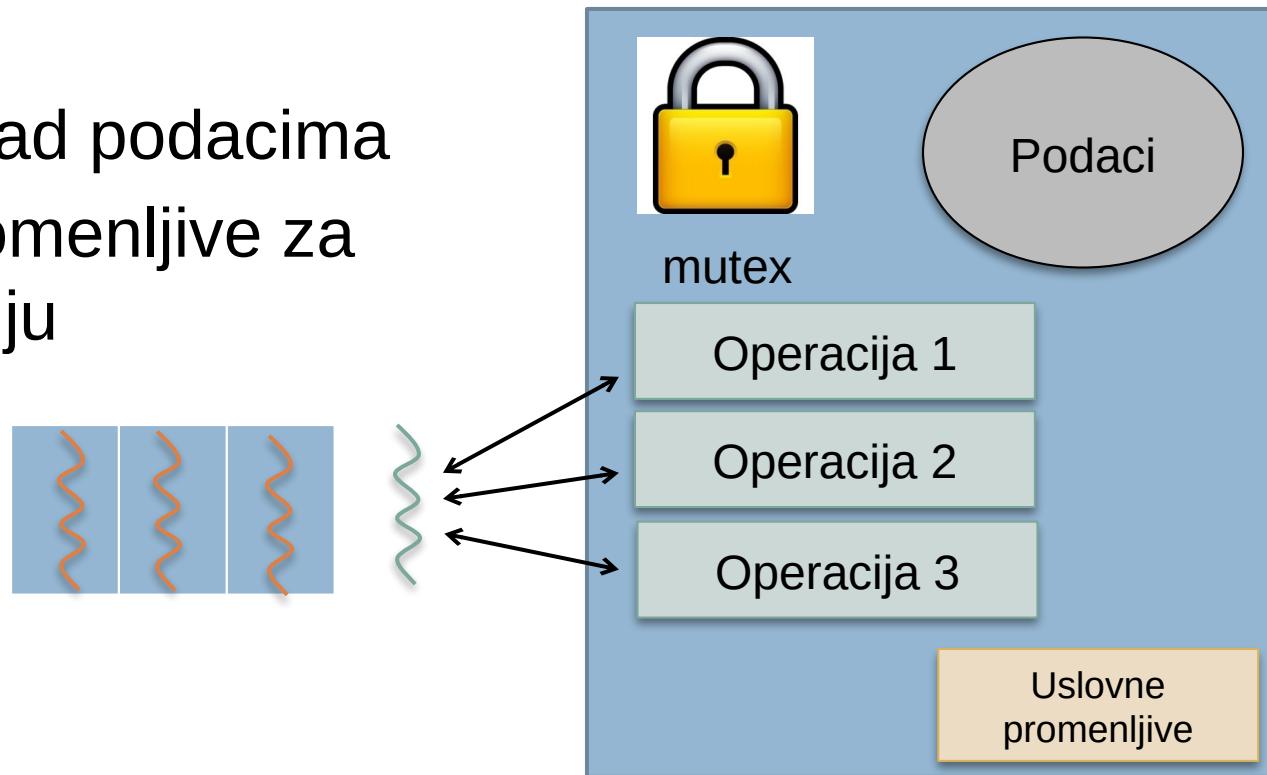
- **notify_one()**
 - Kao signal
 - U stanje spremjanje prevodi **jednu od niti** koje su pozvale wait nad ovim condition_variable objektom
- **notify_all()**
 - Kao broadcast
 - U stanje spremjanje prevodi **sve niti** koje su pozvale wait nad ovim condition_variable objektom

Primer – uslovne promenljive

- Primeri/Konkurentnost/BaferUslovnaPromenljiva

Monitori

- Softverski patern koji enkapsulira
 - Podatke
 - Propusnicu
 - Operacije nad podacima
 - Uslovne promenljive za sinhronizaciju

Monitori

- Procesi „vide“ monitor kao *black-box*
- Pristupaju podacima putem metoda
- Metode se jednim delom izvršavaju sekvensijalno jer je potrebno zauzeti propusnicu
- Metode implementiraju internu logiku sinhronizacije
 - Mogu blokirati nit
 - Niti ne moraju da vode računa o sinhronizaciji, monitor garantuje ispravan rad metoda

Monitori – semantika signaliziranja

- Operacija signal() može da ima dva različita značenja
- Hoare monitori (1974)
 - Operacija signal **odmah** aktivira signaliziranu nit
 - Nit koja je izvršila signalizaciju se blokira
- Mesa monitori (1980)
 - Operacija signal samo prevodi signaliziranu nit u stanje Spremna
 - Nit koja je izvršila signalizaciju nastavlja da se izvršava
 - Signalizirana nit mora da sačeka propusnicu da bi krenula da radi
 - Signalizirana nit mora ponovo da proveri uslov kad se aktivira, jer je moglo doći do promene uslova dok je čekala na propusnicu
 - U C++11 metoda notify() klase condition_variable radi na ovaj način

Monitori-primer

- Primeri/Konkurentnost/BaferMonitor